ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 3 | 2021
ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

МАХДУМИ АЪЗАМ НАҚШБАНДИЯ АСОСИ БЎЛГАН ТЎРТ КАЛИМА ХУСУСИДА

Гулчеҳра Неъматовна Наврўзова
Бухоро муҳандислик-технология институти профессори

АННОТАЦИЯ

Мақолада Нақшбандия таълимотининг Назариётчиси Махдуми Аъзам номи билан машҳур Саййид Аҳмад ибн Мавлоно Жалолиддин Хожаги Косоний (1461-1542) қаламига мансуб, бу камолот йўлининг асоси, илдизига бағишланган рисоласи – “Рисолаи чаҳор калима” – “Тўрт калима рисоласи” фалсафий таҳлил этилган. Рисолада ёритилган “Ҳуш дар дам”, “Назар дар қадам”, “Сафар дар Ватан” ва “Хилват дар анжуман”нинг зоҳирий ва ботиний мазмун-моҳияти қиёсий таҳлил этилиб, унинг ҳозирги кун учун аҳамяти очиб берилган.

Калит сўзлар: Махдуми Аъзам, “Рисолаи чаҳор калима”, Нақшбандия, Юсуф Ҳамадоний, “Ҳуш дар дам”, “Назар дар қадам”, “Сафар дар Ватан”, “Хилват дар анжуман”, зоҳирий, ботиний.

MAHDUMI AZAM ABAUT FOUR KALIMAS, WHICH ARE THE BASIS OF NAKSHBANDIYA

Gulchehra Nematovna Navruzova
Professor of Bukhara Institute of Engieneering and Technology

ABSTRACT

The article provides a philosophical analysis of the treatise "Risolai chahor kalima" - "Four-word treatise" dedicated to the roots of this path of perfection, written by the theorist of Naqshbandi doctrine Mahdumi Azam Azam Sayyid Ahmad ibn Mawlana Jalaliddin Khojagi Kasani (1461-1542). The book contains a comparative analysis of the external and internal content of "Hush dar dam", "Nazar dar kadam", "Safar dar Vatan" and "Khilvat dar anjuman" and reveals its significance for the present day.

Keywords: Mahdumi Azam, “Risolai chahor kalima”(“Four-word treatise”), Nakshbandiya, Yusuf Hamadoniy, “Hush dar dam”, “Nazar dar kadam”, “Safar dar Vatan”, “Khilvat dar anjuman”, zohiriy(external), botiniy(internal).

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев жамият иқтисодиётини тана ва маънавиятини руҳ билан қиёслаб, унинг камолоти учун маънавиятнинг аҳамятини жуда юксак эканини таъкидладилар. Маънавиятимизнинг теран илдизларидан бири Нақшбандия таълимотидир. Инсонни камолотга етишига, ўзлигини англашга ёрдам берувчи тасаввуфнинг мўътадил таълимотлардан бири Нақшбандиядир. Бу таълимотни Баҳоуддин Нақшбанд номи билан маълум ва машҳур Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Бухорий (1318-1389) асослаган. Бухорои Шарифда дунёга келган бу таълимотни Баҳоуддин Нақшбанд шогирдлари Алоуддин Аттор, Муҳаммад Порсо, Яъқуби Чархий ва Алоуддин Ғиждувоний ривожлантирдилар. Хожа Аҳрори Валий уни жаҳоний таълимот бўлиб кенг ёйилишига хизмат қилди. Нақшбандия таълимотини моҳиятини англашга намояндаларининг асарлари билан бирга мақомот, маноқиб, тазкира ва рисолалар манба бўлиб хизмат қилади. Нақшбандия таълимотини Хожа Аҳрордан кейин ривожлантирган шахс Махдуми Аъзамдир.

Махдуми Аъзам номи билан машҳур Саййид Аҳмад ибн Мавлоно Жалолиддин Хожаги Косоний (1461-1542) XVI асрнинг биринчи ярмида Ўрта Осиё халқларининг маънавий ҳаётида катта мавқега эга Нақшбдандиянинг кўзга кўринган намояндаси бўлиб, ўзининг ўттиздан ортиқ рисололари билан маънавиятимизни юксалишида муҳим ҳисса қўшган алломадир. У ўз рисолаларида Нақшбандиянинг Назарий ва амалий масалаларини кенг ёритган. Алломанинг Нақшбандия йўлининг асоси, илдизига бағишланган рисоласи “Рисолаи чаҳор калима” – “Тўрт калима рисоласи”дир. Бу рисолани фалсафий таҳлил этишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мустақиллик йилларида Махдуми Аъзам маънавий меросини ўрганиш учун кўп илмий изланишлар олиб борилди. Файласуф олимлар Бахтиёр Тўраев[20/10], Абдуқодир Зоҳидий[21/133], Эркин Зоиров[6/144,7/464-467,8/28,9/71-76], Хуршид Самадов[16/31,17,18,19/40], асарлари ва мақолалари билан бирга ёш тадқиқодчи Ғафуров Дониёр[24/370-372,25/226-232,26/342-349,27/113-116,28/178-183]нинг ҳам қатор мақолалари диққатга сазовордир. Бу илмий изланишларда Махдуми Аъзамнинг “Рисолаи чаҳор калима” асари махсус фалсафий таҳлил этилмаган. Шу билан биргаликда рисолада ёритилган тўрт рашҳанинг генезиси Юсуф Ҳамадонийга бориб тақалишига ҳам эътибор

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

қаратилмаган. Биз бу кемтикликни тўлдириш мақсадида рисолани чуқур фалсафий таҳлил этдик.

Юсуф Ҳамадоний ва Хожагон Нақшбандияга оид монография ва мақолаларда тўрт рашҳани Юсуф Ҳамадоний айтганлари ва буни Абдулхолиқ Ғиждувоний Хожагон, Баҳоуддин Нақшбанд Нақшбандия таълимотининг асосига киритгани ёзилган ва бу тўрт рашҳа таҳлил этилган[3,5,10/38-40,11/232,12/140,13/108,14/153,15/40,23]. Махдуми Аъзам ҳақидаги тадқиқотларда ҳам "Рисолаи чаҳор калима" асари ҳақида сўз бориб таҳлил этилган, аммо Юсуф Ҳамадоний айтган тўрт калимани Махдуми Аъзамгача бўлган тадрижиий ривожи ва Махдуми Аъзамнинг бу соҳадаги хизматлари қиёсий таҳлил этилмаган. Нақшбандия таълимотининг бунёдкор ғояси бўлган бу тўрт калима яхлит тизимли ўрганилиши лозим.

Махдуми Аъзамнинг "Рисолаи чаҳор калима" – "Тўрт калима рисоласи" Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 10525/XXVIII рақами остида 254б-256б варақларида сақланмоқда[2/3,4,]. 1993 йилда бу рисолани файласуф олим Абдуқодир Зоҳидий форс тилидан ўзбек тилига таржима қилган эди[16/31-34]. Ўша таржима асосида биз бу рисолани таҳлил этдик.

Нақшбандия таълимотида ўн бир тамойил мавжуд. Махдуми Аъзам ўз рисоласида бу тамойилларнинг тўрттаси ҳақида сўз юритади. Нақшбандияга оид манбаларда бу тамойилларга нисбатан "рашҳа" – ҳаётбахш томчи деган иборани қўллайдилар. Али Сафий Кошифий 1504 йилда ёзган "Рашаҳот айн ул-ҳаёт" – "Ҳаёт булоғининг томчилари" асарида Нақшбандия намояндалари, хусусан Хожа Аҳрори Валий ҳаёт фаолиятини ёритиб уларнинг рашҳаларини баён этган[22]. Ундан кейин ёзилган барча асарларда 11 тамойил рашҳалар деб ёзилади. Махдуми Аъзам улардан фарқли рашҳа иборасини жойида қудсий калима – илоҳий, пок сўз иборасини ишлатади ва барча 11 рашҳани эмас, балки таълимотни асоси бўлган тўрт калимани таҳлил этади.

МУҲОКОМА ВА НАТИЖАЛАР

Махдуми Аъзам "Тўрт калима (йи қудсийя) ҳақида рисоласи"ни тариқат асли, илдизларини кўрсатиб бериш учун ёзганлар деб асар бошида қайд этилган. Махдуми Аъзам Нақшбандия таълимотининг етакчиси, раҳбари, устози сифатида уни яхлит бир тизим, бир бино, бир бирига узвий боғланган иншоот сифатида тасаввур эта олган. У шу муаззам, муҳташам, маҳобатли таълимотни доимо бардавом, тирик бўлиши учун уни аслини билиш,

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

пойдевори, илдизларини мустаҳкам сақлаш лозим деган улуғ ният билан бу рисолани ёзган. У Нақшбандия тариқати асослари бўлган тўрт калимани шу бинонинг арконлари, яъни уни мустаҳкам сақлаб турувчи асос сифатида тилга олган. У рисолани қуйидаги сўзлар билан бошлайди:

“Тариқат (яъни Нақшбандия Г.Н.) биноси асослари тўрт аркондан иборат:

1. Ҳуш дар дам – ҳар дам, ҳар сонияда ҳуши ўзида бўлиши (ўз-ўзини англаш).

2. Назар дар қадам – ҳар бир ҳатти-ҳаракатини ўзи кузатиб идрок этиш.

3. Сафар дар Ватан – фикрий, руҳоний ёки солик амалиёти тарзда бўлсин Ватанда сайр этиш, Ватан йўлида ирфоний ёки амалий, руҳоний жаҳд қилиб ўзининг ким эканлигини идрок этиш (тарихий хотирани тиклаш).

4. Хилват дар анжуман – жамиятда фаол бўлингани ҳолда бутун борлиқ ва шуурда Оллоҳ билан танҳо бўлиш.”[16/31]

Баҳоуддинни Шоҳ Нақшбанд номи билан улуғланишга муносиб этган ва Ҳазрат Навоий “дилкаш”, “дилнавоз” нақш сифатида таърифлаган Нақшбандия таълимотининг асоси илдизи деб Махдуми Аъзам томонидан таъкидланаётган тўрт арконни биринчи бўлиб Юсуф Ҳамадоний киритган. У Абдулхолиқ Ғиждувонийга “Ҳуш дар дам”, “Назар бар қадам”, “Сафар дар Ватан”, “Хилват дар анжуман”да бўлиш лозим деб ўгит берган.[1/23] Хожагон таълимотига эса бу қудсий калимани унинг асосчиси Алдулхолиқ Ғиждувоний киритган.

Рисола мазмунидан маълум бўладики, тўрт қудсий калиманинг моҳияти инсоннинг ўзлигини англаши ва камолотга етишига кўмаклашади. Ҳушни ҳар дамда сақлаб мудом ўз-ўзини англаш, назарни қадамга қаратиб ўз ҳатти-ҳаракатини назорат қилиш, сафарни ватанга қилиб хотирани тиклаб аслини англаш ва хилватни анжуманда сақлаб фаол холис меҳнат қилиб Оллоҳ олдида танҳо қолиш ва унинг ризолиги учун амал қилиш инсонни камолот сари етаклайди. Чунки бу тўрт калима инсонни моддий ва руҳий қувватларини мувозанатга солади.

Махдуми Аъзам рисолада тўрт қудсий калима ҳақида Убайдуллоҳ Хоннинг қуйидаги назмий парчасини ўзбек тилида келтирган:

Ҳар лаҳза Ватан ичра сафар қилгумдир,
Юрмакда қадам узра назар қилгумдир.
Хилват тутмоқ ҳам анжуман ичида мудом,
Хилватда қарибатға гузар қилгумдир.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

Рисолада Махдуми Аъзам шундай таъкид этади: “Шу йўлни ниҳоясида тариқат соликлари ушбу тўрт калимага риоят қилиб муқаррараn камолга эришадилар ва бу Оллоҳ жамоли вусулига етиб бақоийга эришмоқдир”.[16/32] Демак, Нақшбандия йўлидагилар камолотга эришиб, Ҳақ васлига етишлари учун шу тўрт қудсий каломга риоят қилишлари зарур.

Махдуми Аъзам шу тўрт калимани ҳар бири ибтидо, боғловчи ва тугалланганлик сифатида эгадир дейди. Шу билан бирга рисолада ҳар бир қудсий калиманинг зоҳирий ва ботиний мазмун-моҳияти очиб берилган. Тўрт калиманинг зоҳирий томонлари қуйидагича таҳлил этилган:

“Ҳуш дар дам” калимасининг зоҳирий маъноси “замондан хабардорлик, нафасни ҳифз қилиш (яъни ичда сақлаш) ва у билан бошқа нафаслар ўртасидаги талаб-истакларни тўхтатиш, кўр бўлишдирки ана шу бошқа нарса-истаклар дилга кириб жой олмасин”.[16/32]. Замондан хабардорлик деганда айни шу дам, айни шу вақтда нима иш қилиш лозимлигини англаб, ўтмиш ва келажак ўйловларидан узилиб, яъни кўзни чирт юмиб бор куч-қувват ва имкониятларни вақт тақозо қилаётган ишга сафарбар этиш тушунилади. Ўтмиш ва келажак ўйловлари инсон қувватларини олиши ва вақтни беҳудага сарфланишига сабабчи бўлади. Шунинг учун бўлса керак ҳазрат Навоий ҳам шундай таъкид этганлар:

Мозию мустақбил аҳволин такаммул айла кам,
Не учунким дам бу дамдир, дам бу дамдир, дам бу дам.

“Назар дар қадам”нинг зоҳирий маъноси “солик замоннинг ҳар бир дақиқасида хилват йўлини тутишдан безиб, денгиздек тўлиб тошишни ёки кўз ёшини сел қилиб оқишини исташи”.[16/32-33] ва шунда бораётган йўлида бошқа нарсалар дилига кирмайди. “Назар дар қадам”да бу йўл юрувчиси хилват ва чилладан безиб фаол бўлиши – денгиздай тошиб фойдали, халқ учун керакли ишларни қилиши лозим. Уни фикру ўйлови қилаётган амалларнинг мақсади, мазмун-моҳиятининг эзгу бўлишига қаратилиши лозим.

“Сафар дар ватан”нинг зоҳирий маъноси “солик йўлда ўз дили қаъридаги нафсига доим назар солиб туради. Сафар қилишдан мурод бир жойдан иккинчи бир жойга бориш эмас интиқол касб этиш, яъни ўзидан ўзи кўчиш (бегоналашиш) ва боғланишдир”. [16/33] Бу калиманинг маъносини тушунтириш учун муаллиф Бухоронинг Етти Пиридан тўртинчиси бўлган Ҳазрат Азизон номи билан маълум ва машҳур Хожа Али Рометанийнинг “Асли

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

тариқ – яъни Ҳақ йўли нимадир?” деган саволга “Узмоқ ва боғланмоқдир” деган жавобини келтиради. Ҳазрат Азизон тўқувчилик касби билан шуғулланганлар ва шу касб тажрибаси асосида бундай жавоб берганлар. Махдуми Аъзам сафар қилишдан мақсад инсон ўзидаги иллатлардан узилиб Оллоҳ ризолигига этувчи сифат ва амалларга боғланишдир демоқчи.

“Хилват дар анжуман”нинг зоҳирий маъноси “умумий жамоатда, бозорда йўловчининг бирдан-бир машғулоти зийраклик ва доимо ўз дилини жаноб Ҳақга яқин қилишдан иборатдир”, [16/33] яъни қўли ишда, танаси бозорда бўлса ҳам қалби, юраги, кўнгли Оллоҳ зикри билан машғул бўлиши лозим.

Рисола маъноси мантиқидан келиб чиқадики, тўрт калиманинг зоҳирий маъносига йўлнинг бошидаги толиблар амал қилганлар. Улар ўз нафас, кўз, оёқ, хотира, қалб ва ботиний қувватларини бошқаришни ўрганганиб ўз-ўзларини англай бошлагандан сўнг бу калималарнинг ботиний моҳияти уларга очилган.

Махдуми Аъзам ёзадики, “Аммо ботиний тариқ (услуб)га келсак бу фақирликни доимо хотирга тутмоқдир”. [16/33] Фақирлик тасаввуфий тушунча бўлиб, у шундай ҳолатки, инсон доимо илоҳий раҳмат, марҳамат, файзу ёрдамга муҳтожлигини ҳис қилади. Тўртала калиманинг ботиний маъносини англаб унга амал қилган соликлар – йўл юрувчиларни аъло мақомларга ва даражаларга эриштиради деб таъкидлайди муаллиф.

Тўрт калиманинг ботииний маънолари ҳам рисолада очиб берилган. Улар қуйидаги маъноларни англатади:

“Ҳуш дар дам”нинг ботиний маъноси “оддий ҳозирлик ва огоҳ бўлиш дегани эмас. “Ҳуш дар дам” дегани одамнинг нафасидирки, у доимо тирик умр кечишидан иборатдир. У саодат сармояси, ниҳояси йўқ қарздирки, у ҳақиқий маҳбуб – Ҳазрат (Худо) васлидир”.[16/34] Махдуми Аъзам ҳушёрликни доимо тирик умр кечиш билан тенглаштиради. У тирик умрга нисбатан “саодат сармояси” ва “ниҳоясиз қарз адоси” деган ибораларни қўллаб уларга амал қилиш инсонни ҳаққа етказади дейди. Дарҳақиқат, умрнинг ҳар онини эзгулик йўлида сарфлаш инсонни бир томондан икки дунё саодатига мушарраф қилса, иккинчи томондан инсон ўзига берилган умр, нафас, вақт, имкониятларни ўз вазифасини адо этиш ва эзгулик йўлига сарф этади ва натижада шу қарзни узган бўлади. Бўлмаса Ҳазрат Навоий айтганидек “Жаҳондан нотамом этади” ва “Ҳаммомдан нопок чиқган” инсонга ўхшайди. Шунинг учун нафаслар тизими бўлган умрни мазмунли зарурий ишга сарфлаш лозим.

“Назар дар қадам”нинг ботиний маъноси “бу йўлдан юрувчи солик ҳар нафас ўз дилига Назар солиб соғлом ҳозирлик ва огоҳлик ҳосил қилади”.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

[16/34] “Назар дар қадам”да Махдуми Аъзам соғлом ҳозирлик ва огоҳлик ҳосил қилади деб инсон ҳар бир қадамини назорат қилиб эзгу ишга сафарбар этишини тушунади.

“Сафар дар Ватан”нинг ботиний маъноси “ҳақиқатдан шуки ўз дилига назар солиб, айни шу муайян замонда, вақтда Ватанинг шу эканлигини англашдир. Ватанга назар солишдан мурод ҳақиқий Ватан субҳонаҳу Ҳақдир. Озгина қаралса билинадики ўз дилингга қараш Ватаннинг асли ўзинг эканлигидир. Шу қадарки дилни такаллуф қилиб ўзингни Ватан сифатида қара токи ҳақиқатга юз буриш ҳар сонияда ҳозир ва огоҳлик берсин. Асли Ватан субҳонаҳҳу ва таоло билан бир бўлмакдир. Натижада фано ва кейин бақо келади”, [16/34] дейди Махдуми Аъзам.

Бошқа асарлардан фарқли равишда Махдуми Аъзам “Сафар дар Ватан”га берган таърифида Ватан тушунчасига аниқ изоҳ беради. У Нақшбандия йўлидан борувчи инсон дилига Назар солиб “айни шу муайян замонда, вақтда Ватан шу эканлигини англашдир”, деб инсоннинг ўзи Ватан эканлигини аниқ қилиб ёзмоқда. У инсонга ўз вужудингни нақадар мутаносиблик ва меъёрида бўлганлигига қараб, уни яратувчисини, аслини билсанг шунчалик куч-қувватга тўласан демоқчи. Муаллиф инсон танасини шу ҳолатда Ватанга айланади демоқчи. У таъкид қиладики “ҳақиқий Ватан Субҳонаҳу Ҳақ эканлиги”, “ўз дилингга қараш Ватаннинг асли ўзинг эканлиги”, “ўзингни Ватан сифатига қара” ва “асли Ватан Ҳақ субҳонаҳу таоло билан бир бўлмоқдир” деб Ватанга сафар деганда инсонни ўз ботинига сафари тушунилишини аниқ баён этган. Инсон ўз илоҳий моҳиятини англаши, яъни Ҳақ билан бирга бўлса Олами Акбарга айланади ва унга бутун олам моҳияти намоён бўлади. Ҳар қандай сафардан асл мақсад ҳам ўзликни англашдир дейди. Алишер Навоий ўз асарларида бу маънода кўп фикр юритган ва шундай ёзган эди:

Ғараз нақшдин бўлмаса Нақшбанд,
Киши нақшдин бўлмағай баҳраманд.

Нақшбанд – Оллоҳдир. Инсон ўз ботинига қараб вужуди, руҳи ва бутун имкониятларининг наққоши – Оллоҳни кўриб илоҳийлик касб этса Ватани ўшадир. Шунинг учун Навоий яна шундай таъкидлаган:

Мусофир бўл, аммо ватан ичра бўл,
Тила хилвату анжуман ичра бўл.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

“Хилват дар анжуман”нинг ботиний мазмуни “ўзингнинг ҳақиқатингга – моҳиятингга қарашдир. Яъни ҳақиқий дилингдан қарашдан иборат. Бу Ҳақнинг андишасидир. Аввалан бозорда ва жамоатда ҳар қандай иш қилганда ажралиб туриши то шу даражадаки, у дилнинг ҳақиқатига бетакаллуф қарашдир. Ҳақ субҳонаҳу таъоло жамиъи турли фарқли (нарсаларга) назар солишни ўзида жо этади”. [16/34] Бу ҳолат “Даст ба кору дил ба Ёр” бўлишига олиб келади.

Нақшбандия таълимотини энди ўргана бошлаганимизда талабаларга Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида ота-она, бува-бобо, қўни-қўшнилардан маълумот тўплаб келтиришларини сўраган эдик. Сўровларга жавобларни таҳлилида шундай ибора мавжуд эди: “Даст ба кор, дил ба Ёр, тан дар бозор”. Манбаларда “Даст ба кор, дил ба Ёр” ҳақида маълумот топилди, аммо “Тан дар бозор”га етарли маълумот топа олмаганлигимиз учун унга шубҳа билан қараган эдик. Манбаларда Баҳоуддин Нақшбандни бу таълимот аъзоларини савдо-сотиқ ҳам чалғита олмайди деган фикри мавжуд. Ўша даврда аҳоли гавжум жой бозор эканлиги ҳақида маълумотлар бор. Шунга қарамай шиорнинг бу қисмига тўла асос топа олмаган эдик. Махдуми Аъзамнинг “Рисолаи чаҳор калима”сида “Хилват дар анжуман” қудсий калимани шарҳи ва унинг зоҳирий ҳамда ботиний мазмуни ҳақидаги фикрларда бозор деган сўз ишлатилган. Бу эса бизда шиорнинг давоми “Тан дар бозор” эканлигига ишонч туғдирди. Чунки муаллиф икки ҳолатда ҳам бозор иборасини қўллаган. Бухоро халқи Нақшбандия шиорининг охирида “Мадад аз парвардигор” иборасини ҳам қўллаган. Яъни инсон Оллоҳга таваккал қилиб, унинг розилиги учун халқни оғирини енгил қилиш мақсадида меҳнат қилса, албатта парвардигор унинг ишларига мадад беради, файзу-барака ато этади. Шунинг учун бизнинг фикримизча, нақшбандлар шиори “Нақш банд, ба дил банд” – “Оллоҳ нақшини қалбда боғлагин” ва “Даст ба кору дил ба Ёр, тан дар бозор, мадад аз парвардигор”дир.

Рисолада Нақшбандия таълимотининг Назарий ва амалий ўрганишга киришганларига бу йўлнинг боши-ибтидоси, ўртаси ва охири-интиҳоси мавжудлиги айтилган ва тўрт калимаи қудсия йўлнинг бошида ўрганилиши лозимлиги таъкидланган. Бу калималар камолотнинг асоси илдизи эканлиги уқтирилади. Дарҳақиқат, тўрт калимага амал қилмай хотира муроқабаси билан боғлиқ “Ёдкард”, “Бозгашт”, “Нигаҳдошт” ва “Ёддошт”га амал қилиб бўлмайди. Бу босқичдан ўтгандан кейин “Вуқуфи замоний”, “Вуқуфи ададий” ва “Вуқуфи қалбий” ҳолатига эришилади. Бу амалиётни шундай қиёслаш мумкинки, бинонинг пойдевори бақувват бўлмаса ёки илм олувчининг

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

бошланғич илми мустаҳкам нақшланмаган бўлса кейинги ишлар самарасиз бўлади. Чунки пойдевори мустаҳкам бўлмаган бино кейинги қурилишларни кўтара олмай қулаб тушади. Илми мустаҳкам бўлмаган киши мураккаброқ тушунчаларани тушуна олмай қийнавлади ва йўлини давом эттира олмайди. Шунинг учун ҳам нақшбандлар камолотида Махдуми Аъзам тўрт қудсий калимани йўлнинг пойдевори, асоси, илдизи деб таъкид этган.

ХУЛОСА

Умумий хулоса қилиб қуйидагиларни таъкид этиш лозим:

- Махдуми Аъзам “Рисолаи чаҳор калима” асарида Нақшбандия таълимотининг асли бўлган тўрт қудсий калима – “Ҳуш дар дам”, “Назар дар қадам”, “Сафар дар ватан”, “Хилват дар анжуман”ни тўла таҳлил этиб махсус ўрганган. Бу асар Нақшбандия таълимоти аслини ёритувчи рисоладир.

- Рисоладан Юсуф Ҳамадоний томонидан асосланган тўрт қудсий калиманинг аввал Абдулхолиқ Ғиждувоний камолоти учун, кейинчалик хожагон ва Нақшбандия таълимоти учун асос, илдиз эканлиги маълум бўлади. Юсуф Ҳамадонийнинг бу тўрт калималари инсониятга ҳозирги кун учун ҳам муҳимдир. Бу Юсуф Ҳамадонийнинг Бухородаги ирфоний мактабидаги таълим жараёнининг нақадар самарадорлигини яққол кўрсатади.

- Махдуми Аъзамнинг рисоласи тўрт калиманинг зоҳирий ва ботиний томонларини таҳлил этиши билан бошқа тадқиқотлардан фарқ қилади ва устун туради.

- Рисолада Нақшбандия йўлининг боши, ўртаси ва охири борлиги ва бошидан шу тўрт қудсий калима ўрганилиши зарурлиги асослаб берилган. Бу тўрт калима Нақшбандия йўлининг асоси, илдизи, пойдевори эканлиги кўрсатилган.

- Рисолада “Сафар дар Ватан” калимаси бошқа барча манбалардан фарқли тушунарли ва мақбул таҳлил этилган. Инсон – Ватан – илоҳий макон эканлиги ва шу Ватанда сайру-саёҳат инсонни фоний ва боқий даражаларга юксалтириши маълум бўлади. Бу асар инсон зотининг куч-қудрати, қувватини очиб беради.

- Тўрт калима таҳлили Нақшбандияни Навоийдек улуғ зот нега “дилкаш нақш” дегани ва шу туфайли Баҳоуддинни Шоҳ Нақшбанд бўлганлигини асосларини очиб беради. Чунки калималар моҳиятини англаган инсон Олами Кабир, Ҳазрати Инсон даражасидаги ўз моҳиятини англаб илоҳийлик сифати билан безаниб комили мукаммал бўлади. Рисола мазмун-моҳиятини англаш

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

натижасида инсон ўзлигини англашда ҳушёрлик, хотира, ватан, хилват, анжуман тушунчаларинг моҳияти очилади.

- Тўрт калима ёш авлод учун аҳамиятлидир. Чунки улар бу калималарни англаб ҳушёр, огоҳ бўлиш, ўзликни англаш кўникмаларини ҳосил этади ва ўз умрини, вақтини, илмини, мол-мулкини, жисмоний ва маънавий қувватларини исроф қилмай меъёрида, мўътадил сарфлашни ўрганади. Бу ҳолат уларни фаол бўлиб эзгу амаллар қилишга чорлайди.

- Тўрт калима асосидаги турмуш тарзи ёшларни ҳаётда ўз ўрнини топишда шукроналик билан яшашга ёрдам беради. Улар ҳар бир ишни ўз вақтида ўз жойида қилиб, ўз талаб, истак-эҳтиёжларини меъёрини биладиган бўлишларига ёрдам беради. Бу калималар уларда ғоявий ва маънавий иммунитет ҳосил қилиш асоси бўлади.

- Манбада бозор тушунчаси “Хилват дар анжуман” калимасини ҳам зоҳирий, ҳам ботиний изоҳлашда қўлланилган. Бу Нақшбандиядаги шиорнинг тўла мазмуни “Даст ба кору дил ба Ёр, тан дар бозор, мадад аз парвардигор” эканлигига асос бўла олади.

Умуман, Махдуми Аъзамнинг “Рисолаи чаҳор калима” асари комил инсонни тарбиялашга ёрдам берувчи қимматли манбалардан биридир.

REFERENCES

1. Абдулхолиқ Ғиждувоний. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. Т.: “Янги аср авлоди”, 2003. 78-87-б.
2. Аҳмад Хожаги Косоний. Рисолаи чаҳор калима. Қўлёзма. Ўз.Р ФАШИ № 501/ХВИ; -3 б.
3. Барноев Санжар. Юсуф Ҳамадонийнинг инсон ва коинот уйғунлигига оид таълимоти ва меъёр масалалари. Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги (ЎзА). Илм-фан бўлими (электрон журнал) 2020-йил март сони.
4. Бобохонов Ш. З., Абдулазиз Мансур. Нақшбандийя тариқатига оид қўлёзмалар фиҳристи. Т.: “Моваройуннаҳр”, 1993.
5. Бухорий Садриддин Салим. Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. Т.: “Navro’z”, 2015.
6. Зоиров Э. Махдуми Аъзамнинг ижтимоий-сиёсий ва фалсафий қарашлари. Т.: Дурдона, 2015.-144 б.
7. Zoirov E.X., Gafurov D.O. Analysis of the teachings of Maxdumi Azam and classification of pamphlets. INTERNATIONAL ENGINEERING JOURNAL FOR

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

RESEARCH & DEVELOPMENT IJRD E-ISSN – 2349-0721 impact factor SJIF 2020=6.549, p.p. 464-467.
8. Зоиров Э. Махдуми Аъзам. (рисола). Т.: “ABU MATBUOT-KONSALT”, 2011. -28 б.
9. Зоиров Э. Махдуми Аъзамнинг “Рисолаи вужудия” асари. Сино. 2008. № 29. 71-76 б.
10. Наврўзова Г. Назар бар қадам – ҳаѐтбахш ғоя./ Мулоқот. 2003-№3, 38-40 бетлар.
11. Наврўзова Г. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. Т.:, —Фан‖, 2005 й., 232 б.
12. Наврўзова Г., Нурматова Н. Юсуф Ҳамадоний етти пирларнинг табаррук устози. (монография) Т.: Nashir-PRESS, 2016. 140 б.
13. Наврўзова Г. Н. Абдулхолиқ Ғиждувоний. Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро маркази”, 2020. 108 б.
14. Наврўзова Г., Зоиров Э. Махдуми Аъзам. Рисолаи вужудия. Бухоро: “Бухоро”, 2007. 153 б.
15. Наврўзова Г., Зоиров Э. Бухорои шарифнинг етти пири. Т.:Muharrir,2018. 80 б.
16. Саййид Аҳмад ибн Мавлоно Жалолиддин Хожаги Косоний Махдуми Аъзам. Тўрт калима (йи қудсийя) ҳақида рисола/ Саййид Аҳмад ибн Мавлоно Жалолиддин Хожаги Косоний Махдуми Аъзам (ҳаѐти, фаолияти, илмий ва маънавий мероси). Тошкент: Ўзбекистон Республикаси маънавий маданият тарғибот маркази, 1993. 31-бет.
17. Саматов Х. Махдуми Аъзам маънавий мероси ва ҳозирги замон. Монография. Т.:“Tafakkur” нашриѐти, 2019. ISBN 978-9943-24-266-1 8,4 б.т.
18. Саматов Х. Махдуми Аъзам Косоний таълимотида оила ва никоҳ масалалари. Илмий рисола. Т.:“Наврўз” ДУК нашриѐти, 2020. ISBN 978-9943-6015-5-0 2.2 б.т.
19. Саматов Х. Роль Махдуми Аъзам Касани в тарикате Накшбандиййа и системы социальной защиты населения «Химоят». Ученый XXI века. Международный научный журнал. Россия. №5-1(64), май 2020 г. 40 с.
20. Тураев Б.О. Махдуми Аъзам-мутафаккир. Т.: ИБХМН, 2013. -10 б.
21. Тураев Б., Зоҳидий А. Сийрати ва мероси. Т.: Адолат,2001.-133 б.
22. Фахруддин Али Сафий. Рашаҳот (Оби ҳаѐт томчилари). Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиѐт нашриѐти, 2003.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00385

23. Элов Ж., Наврўзова Г., Юнусова Г. Қодирия ва Хожагон-Нақшбандия таълимоти: таҳлил ва тавсиф. Т.: “Nurafshon business” 2021.
24. Gafurov D. O. The issue of respect for the elderly in the spiritual heritage of Makhdumi Azam. EPRA International journal of multidisciplinary research (IJMR)-Monthly, Peer Reviewed (Refereed) & indexed International Journal Volume-6 Issue-9 September 2020. SJIF Impact Factor: 7.032, p.p. 370-372.
25. Ғафуров Д.О. Махдуми Аъзам “Рисолаи шайбийя” (Кексалик ҳақида рисола) рисоласида кексаларни эъзозлаш масаласи. “UzAcademia” scientific-methodical journal. 09.2020. 226-232 б.
26. Ғафуров Д.О. Шарҳи ал валади сирру абийҳи (“Фарзанд отасининг сиридир” деган ҳадис шарҳи) рисоласида фарзанд тарбиясининг фалсафий-ахлоқий таҳлили. Materials of the International scientific-online conference in “INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2020” мавзусидаги 1-сонли халқаро илмий-онлайн конференцияси материаллари тўплами. Фарғона-2020, p.p. 342-349.
27. Gafurov D.O. The issue of respect for the elderly in the spiritual heritage of Mahdumi Azam. MONOGRAFIA POKONFERECYJNA, Science, RESEARCH, DEVELOPMENT # 33 # 2 Paris 29.09.2020-30.09.2020 p.p. 113-116.
28. Ғафуров Д.О. Махдуми Аъзамнинг “Асрор-ун-никоҳ” рисоласида оилавий муносабатларнинг фалсафий-ижтимоий таҳлили. Наманган Давлат Университети илмий ахборотномаси- Научный вестник НамГУ. 2020. 11-сон. 178-183 б.